

ÇEŞME, ÇEŞME'DE KANUNI'NİN EŞSİZ BİR KİTABESİ, ÇEŞME KERVANSARAYI

İ. Hakkı KONYALI

İzmirin 70 kilometre doğusunda bulunan Çeşme'nin çok eski bir tarihi vardır. Sakızadası'nın karşısındaki yarımada'nın kuzey-batı köşesindedir.

Klâsik adı CYSSUS idi. İonia'nın önemli şehirlerinden ERİTRE - ERYTHAS şehrinin iskelesiydi. Eritre-Erythas harabeleri Çeşme'nin deniz boyundan 22 kilometre kuzeyindedir. Milattan 193 yıl önce Romalılar bu kasabanın önünde ANTIYOHUS'un donanmasını mağlub etmişti.

Şarl Teksiye, Küçük Asya'sında Çeşme'den bahsederken şunları söyler:

"Çeşme; iskelesi limanına gelen gemilerden varidatını temin eden ufak ve yeni bir şehirdir. Binaları taştan yapılmış, kireçle beyazlatılmış ve üstü terasalarla kapatılmıştır. Öteberisinde göze ilişen bir kaç hurma ağacı şehire büsbütün şarklılık manzarası verir. Şehire, sahil boyunca 22 kilometre şimalde bulunan Eritre harabelerine gitmek için burada her vakit kolaylıkla hayvan tedarik edilebilir."¹

Anadolu Selçuklularından sonra doğan beyliklerden Aydınogulları tarafından alınan Çeşme bunlara çok kere bir donanma üssü olmuştur. Ayasuluk'ta yapılan harb donanması gemileri çok kere burada üslenirlerdi.

MESALİK - ÜL - EBSAR Fİ MEMALİK - İL - EMSAR adlı arapça bir kitab yazan Katib-i Dimeşki, Aydınogulları'

nın başkentinin Birgi olduğunu söylerken bu beyliğin büyük bir donanması bulunduğunu da yazar. Yazdıklarını dilimize çevirerek buraya alıyorum:

"Birgi Beyliği: Beyi; Aydınoglundur. Başşehri Birgidir. Denizli ve Tavas'ın kuzeyinde ve Turgutlu'nun güneyindedir. 60 şehri 300 kalesi ve 70 bin kadar da atlı askeri vardı. Birgililerin denizde ve karada Rumlarla (Bizanslılarla), freklerle ve Benî Asferle daima büyük savaşları vardır. Birgi askerini bir cepheden öbür cepheye koşar görürüz. Bugün Birgi karada düşmana gögüs gererken ertesi gün donanması denizde dış düşmanlarla savaşır. Birgi'nin parası, ölçü ve tartıları Saruhan gibidir. Yalnız batmanları Mısır'ın 16 Rutluna eşittir". (2)

Yine bu müellif, Sifri hisarlı Haydar-ı Urya'nın müşahedelerine ve nakillerine göre Anadolu Beyliklerini yazarken Birgi'yi şöyle anlatmıştır:

"Aydınoglu Mehmet'in başşehridir. 10 bin atlısı vardır. Birgi, sınırları içinde çok emin yaşayan bir beyliktir. Bu emniyeti veren de topraklarının herhangisi bir istilayı zorlaştıran tabiatıdır"³.

Aydınogullarını denizden gelen düşmanlara karşı koruyan üsler arasında Çeşme başta gelir. Çeşme, Şarl Teksiye'nin dediği gibi yeni bir şehir değildir. Bu müellif Osmanlı İmparatorluğunun

2) Topkapı Sarayı'nda deri üzerine yapılmış eski haritalar adlı kitabımız sahife 148.

3) Aynı kitap sahife 140.

1) Küçük Asya. Cild 2, sahife 273.

çöküntü devirlerinde eski Çeşme'nin varoşunda kurulan yeni kasabayı tasvir etmiştir.

Çeşme, Yıldırım Bayezit zamanında Osmanlılara geçti. Timurlenk ile Yıldırım Bayezidin Ankara Savaşından sonra 805'H.-1402 M. de Timürlenk Aydınoğulları Beyliğini diriltti.

Çeşme, daha sonra İzmir Beyi Cüneyt Bey'e geçti. Cüneyt Bey ölünce Çeşme tekrar Osmanlılarına geçti. Osmanlılar, Çeşme limanını ticarî ve askerî bir üs olarak kullandılar.

Amerika kâşifi Kristof Kolomb'un üçüncü keşf seferi sırasında Amerika'dan İspanya'ya gönderdiği gemiyi Atlas Okyanusuna taşarak esir alan Gelibolulu meşhur deniz Amiralımız Kemal Reis'in biraderzadesi Piri Reis Kitabı Bariye'sinde "Koyun adalarından kara atlı ve ıldırın körfezin beyan eder" başlıklı bendini yazarken şunları söyler:

"01 taşın günbatısı tarafından kible üzerine yürürlerse toprak adasının boğazından rast geçilir ve oradan geçüp Çeşme Limanına varırlarsa mezkûr Çeşme Limanı iyi yataktır. Envai türlü gemilere... Ama bu limanın bir mil kadar ağzında taşra denizden iki bölük sığ vardır. O sığılardan gayet çekinmek lâzımdır. Veli, bu sığıların her canibinden büyük gemiler geçer. İş zamanında yaptığımız eşkâle (haritalara) nazar oluna kim her husus biline. Bundan sonra bu Çeşme Limanından Sakızkalesi günbatısı üzerinde 18 mildir. Vesselâm."⁴⁾

Renkli haritasında Piri Reis, Çeşme Kalesinin resmini yapmıştır. Ayrıca, 171 nci sahifesindeki haritasında da Çeşme görülür. Çeşme'nin tam karşısına Sakızadası rastlar. Haritalarında bu da gösterilmiştir.

Piri Reis'in haritasında deniz tarafından Çeşme Kalesinin üç burcu görülüyor.

Büyük seyyahımız Evliya Çelebi, Çeşme Kalesini (Hoşâbâd Kalesi) şeklinde adlandırıyor. Çeşme'nin kalesi, limanı, kervansarayı, camileri hakkında geniş ve kandırıcı bilgi vermektedir.

Çeşme Kalesi'ni Sultan II. Bayezit 914 H.-1508 M. yılında yenilemiştir. İçkale kapısı üzerindeki kitabeyi de Çelebimiz şöyle nakletmiştir:

Hisar-ı aynı cedid kıldı bünyad

Müverrih dedi tarihin HOŞÂBÂD

Kitabenin tarih cümleri olan Hoşâbâd, (خوش آباد) ın harfleri Ebced hesabına vurulunca 914 tarihi çıkar ki bu altına da rakamla yazılmıştır. Çelebimiz bunu aynen şöyle yazmıştır:

"Sene 914 tarihinde bizzat Sultan Bayezit Veli binasıdır. İçkale kapısı üzerinde tarihi budur:

Hisar-ı Ayn-i cedid kıldı bünyad

Müverrih didi tarihin (HOŞÂBÂD)
sene 914

İkinci Bayezitten evvel de Çeşme'nin tarihi iyonlar zamanına kadar çıkan bir kalesi var idi. İkinci Bayezit kaleyi yeni baştan yaptırmıştır. Kale daha sonra bir çok defalar tamir görmüş, bazı ilaveler ve hazifler de yapılmıştır.

Evliya Çelebi'nin Çeşme, kalesi ve abideleri hakkında verdiği bilgiyi dilini biraz sadeleştirerek aynen buraya almayı faydalı buluyorum:

"Çeşme kalesi denizin dudağında bir alçak kaya üzerine yapılmıştır. Batı tarafı deniz, doğu tarafı bayırlı bir sahara ve dağlardır. Dağların üstleri tamamen bağdır. Kalenin içindeki bütün evler, batı tarafında, Sakızadasına ve denize bakan yerlere yapılmıştır. 50 kadar olan bu evlerin damları toprak örtülüdür. Kalenin dizdarı (Kumandanı) ve 185 kale muhafızı erler bu evlerde oturlardı. Dört köşeli kalesi safi taştan yapılmış çok güzel. Hoşâbâd'dır. Kale

4) Kitab-ı Bahriye. Matbu. sahife 163.

doğudan batıya doğru uzunca yapılmıştır. Uzunluğu yokuş aşağı hendek kenarınca 200, eni 150 adımdır.

Kalenin çepeçevre yüzölçümü 700 adımdır. Üç tarafı derin ve büyük hendektir. Lakin batı tarafını teşkil eden kayaları deniz dövdüğü için burada hendek yoktur. Kalenin kıblaya bakan çok sağlam demir kapısı varoşa açılır. Kapı önünde hendeğin üstünde zemberekli bir asma köprüsü vardır. Bu kapı iki katlı duvarlıdır. İçkalenin batıya açılan bir kapısı vardır. Üzerindeki tarihi şiiri yukarıda yazdık. Bu kapıdan sonra içeride bir kat demir kapı daha vardır. İçkaleye iki kapıdan girilmiş olur. İkinci kapı kuzeye açılır. Bu kapının üzerinde Sultan Bayezit Veli'nin fevkanî camii vardır.⁵ yılında Venedik gemileri gelmişler, kaleyi boş bulmuşlar ve işgal etmişlerdi. Kalenin demir kapılarını, camiin altın alemlerini almışlar ve kaleyi yer yer yıkarak savuşup gitmişlerdi. Sonra padişahın fermanı ile Ak Mehmed Paşa⁷, Sakızadası muhafızı iken bu Çeşme Kalesini tamir etmiş, bir ak inci haline getirmiştir. Bu sırada camii esaslı bir şekilde tamir ettirmiş, altın alemlerle süslemiştir. Kale kapılarını da ellişer kantar ağırlığında yeniden demirden yaptırmıştır. Hendekleri yermişer arşın derinleştirmek suretiyle temizletmiştir. Kalenin deniz tarafına bakan yerine iki büyük tabya yaparak her birine Balyemez top yerleştirmiştir. Mahzenlerini de binlerce kantar siyah barutla doldurmuştur.

Kalenin kaçan muhafızlarının gelirlerini keserek yeniden muhafızlar tayin etmiştir. Kale böylece çok sağlam olmuş, yeniden can bulmuştur. Fakat cami, henüz kiremit örtülüdür. Ama kale inci gibidir. Bembeyaz Kugu gibi

tepeye kurulmuştur. Bir defa kaleye saldırmak isteyen küffarın patronası yani kapudane gemisi kaleden atılan bir topla suyun dibine batmıştır. Bu kalyon 10 milyonla yapılamazdı. Bundan sonra küffar gemileri bir daha Çeşme'den sulanmaya tövbe etti. Mağlub ve perişan dönüp gitti. Sonra sömbeki dalgıçları batan düşman gemisinden birçok para, cephane, iki yatırtma tunç top ve daha başka toplar çıkarttılar. Bütün toplarla Çeşme kalesi zenginleştirildi. Allah evvelce düşmanın kalenin aldıklarınının 10 mislini ihsan etmiş oldu.

Kalenin kible tarafındaki varoşu ile bu kale Suğla Sancağına bağlıdır. Cezayir kalemünde 150 akçelik kazadır. 40 parça köyü vardır. Varoşu bağlı ve bahçeli 155 toprak evlidir. Burada Sakızpaşasının Voyvodası vardır. Serdarı ve Kethüda yeri yoktur. Zira o kadar büyük bir kasaba değildir. 200 kadar hurma ağacı vardır. Bu ağaçlar meyve vermezler. Buralar deniz kenarı yerlerdir. Denizin kenarında çok küçük kubbeli bir cami vardır. Camiinin yol aşırısında çok büyük hanı vardır. Bu han 700 ocaklı (odalı) dır. Hanın üstünün kurşunlarını denizden gelen küffar düşmanlar soymuş götürmüştür. Bol nime-ti olan bir imareti vardır. Bu mamurenin hepsi makbul iken maktul olan Süleyman Han'ın veziri İbrahim Paşa'nın hayratıdır. Bir hamamı, üç mescidi, 40 dükkanı vardır. Mühürdar Paşa'nın deniz kenarında cennet gibi bahçeli bir büyük sarayı bulunuyor. Yer yüzünde ne kadar kıymetli taş ve ağaç var ise bu sarayda mevcuttur. Bir çok bitkiler, çeşit çeşit çiçekler bu muhteşem ve ibaret verici sarayda bulunuyor. Sarayın temiz bir hammamı da vardır ki, diller bunu vasıflandırmakta aciz çekerler. Çeşme'nin dağlarında çeşit çeşit vahşi kuşlardan olan keklığı o kadar boldur ki uçurlar dururlar. Kış gelince Mühürdarpaşa Sakızdan bu saraya göçerek tam altı ay oturur. Zevk ve safa eder.

5) Kitapta sene rakamları yeri boş bırakılmıştır.

6) Ak Ahmed Paşa Saraydan çıkmıştır. 1068 H.-1657 M. yılında vezarette Şam Valisi olmuştur. Daha sonra Bağdat, Trabzon, Azak valilikleri yapmıştır. 1075 H.-1664 M. yılında Ankara valiliğine tayin edilmiştir. Hareketinden 10 gün evvel Kefe'de ölmüştür. Sicil-i Osmani, cild 4, sahife 175.

Çeşme Kalesi'nin çok güzel Limanı vardır. Bütün büyük Barça ve Karavala kalyonlar burada yatarlar. Zira bu liman gayet iyi demir tutar. Çok güzel yatak limandır. Fakat batı ve karayel ve yıldız rüzgârlarından sakınmak gerektir. Böyle havalarda demir atarken dikkat etmek lâzımdır. Zira, limanın ağzı bu üç rüzgâra karşı açıktır. Bu rüzgârlar burasını çok şiddetli tutar, ama Hamis rüzgârından çok emindir. Bir Mürselparesi (gemi) ip ile bir kalyon yatsa korkulmaz. Hakir, bu şehirden atlarımız ile bu limandan Hatiboğlunun firkatesine binerek muvafık poyraz rüzgârı ile Orsa orsa kullanıp batıya doğru 18 mil uzaktaki Sakızadasına geldik.”

OSMANLI İDARİ TEŞKİLÂTINDA ÇEŞME :

Çeşme, 14 sancaklı Anadolu Eyaletinin Aydın livasına bağlı idi. Anadolu Eyaleti şu livanlardan teşekkül ediyordu :

- 1 — Kütahya. Paşa sancağıdır, yani Beylerbeyi burada oturur.
- 2 — Saruhan. Beylerbeyinin hassıdır, yani geliri beylerbeyinindir.
- 3 — Aydın.
- 4 — Hüdavendigâr.
- 5 — Kastamonu.
- 6 — Menteşe.
- 7 — Bolu.
- 8 — Ankara.
- 9 — Afyonkarahisar
- 10 — Teke İli.
- 11 — Kângırı (Çankırı).
- 12 — Hamiteli.
- 13 — Sultanönü.
- 14 — Karesi.⁸

İstanbul'da Başvekalet arşivinde Anadolu Eyaletinin Aydın ilvası hakkında şu 8, 66, 87, 139, 148, 166, 176, 238,

7) Evliya Çelebi Seyahatnamesi. CİKD 9, sahife 107-109.

8) Ayn-i Ali Efendi risalesi, sahife 14.

270, 516, 700, 786, 806, 841, 844, 858, 893 numaralı tapu defterleri, ilyazıcı defterleri vardır.

Bu defterlerden 918 H.-1512 M. tarihli ve 87 numrolu İlyazıcı defterinden öğrendiğimize göre Aydın Livasının şu 13 kazası (ilçesi) vardı :

- 1 — İzmir
- 2 — Çeşme
- 3 — Ayasulug
- 4 — Güzelhisar
- 5 — Sultanhisarı
- 6 — Arpaz
- 7 — Kestel
- 8 — Yenişehir
- 9 — Tire
- 10 — Birgi
- 11 — Alaşehir
- 12 — Sart
- 13 — Bayramlı Karacakoyunlu cemaati.

66 numaralı defterin onuncu safesinden öğrendiğimize göre Çeşme kazasının merkez nahiyesi (Bucağı) olan Çeşme nahiyesinde padişahın bir çok hassaları vardır. Çeşme, Karaburun ve Ayayorgi iskelesi ile beraber Ayasulug limanının mukaataaları padişahın hassı idi. Senelik gelirleri 682 667 akçe idi.

Burada Çeşme kalesi dizdası sancaktar Hızır'ın da timarı vardır.

Arşivin 66 numarasında kayıtlı 924 H.-1518 M. tarihli tapu defterinin onuncu sahifesinden öğrendiğimize göre Çeşme nahiyesinde şu köyler Padişahın hassları arasında idi :

Sıra	Köyün adı	Senelik geliri
1	Çeşme	50.000 Akçe
2	Kösederesi	25.200 "
3	Boynak	45.700 "
4	Emirdoğanlı	25.000 "
5	Balıklalgu	10.866 "
6	Zeytineki	13.000 "
7	Eğridere, Manastır Kayabaşı ve Kuyucuk	18.000 "

8	İlica	18.000	"
9	Gözsüzler	14.000	"
10	Sivrihisar Zea- meti	51.000	"
11	Depecik	95.000	"
12	Sahipyüzü, di- ğer adı ile Ci- haryek	95.300	"
13	Kavak	15.175	"
14	Reislü	75.000	"

Karaburun nahiyeleri ile beraber Birgicik köyünün ihtisabı da padişahın hassaları arasındadır. Çeşme nahiyesinde Timurtaş Paşa'nın oğlu Bali Beyin de zeameti vardır.

Padişah hocası Mevlana Hayreddin'in arpalık olarak şu köyleri vardır:

- 1 — Frenk kilise
- 2 — Ovacık
- 3 — Sahipyüzü
- 4 — Büyük Tahtalı

Başvekalet arşivinde 937 H.-1530 M. tarihli ve 168 numaralı tapu defterinin 365-371 sahifelerinde Aydın Liva-sının bu arada Çeşme'nin kanunnamesi vardır. Bu defter bize Kanuni'nin ve sadrazam İbrahim Paşa'nın hassaları ile padişahın anası Hafsa Sultan'ın Manisa'daki imaretinin vakıflarını öğretiyor. Defterin 404 ncü sahifesinde Çeşme kazası yazılırken Padişahın hassaları da sıralanıyor.

Çeşme, Padişahın hassasıdır. Burada hafta pazarı kurulur. Çeşme'nin 211 evi, 17 mücerredi, 4 imamı, 3 hatibi vardır.

Defterin 406 ncü sahifesinde Çeşme kalesi mustahfizlarının (erlerinin) timarları da evleri, mücerretleri, imam ve hatipleri ile gelirleri ayrı ayrı gösterilmiştir.

Çeşme kale, muhafızlarının timarı köyler şunlardır:

- 1 — Alacaat. 127 evi vardır.
- 2 — İldırı. 60 evi vardır.
- 3 — Birgicik. 141 evi vardır. Burada hafta pazarı kurulur.

Timarların tümü şöyle belirtilmiştir:

Pazaryeri: 1, köy: 3, ev: 328, mücerret nefer: 22, imam: 3, hatib: 1

Bu köylerin senelik timar gelirleri toplamı 73.500 akçedir.

Defterde Çeşme kazasındaki kale, şehir, köy, pazaryeri, cemaatlerle muafklar ve raiyyetleri ve avuruz olan evlerle olmayan evlerin sayıları ayrı ayrı gösterilmiştir.

Çeşme kazasında 1 kale, 1 şehir, 40 köy, 2 pazaryeri, 9 cemaat, muafklarla beraber 4212 reaya, mücerretlerle beraber 4129 avarız ev, 83 avarız olmayan ev vardır.

Mirilerin toplamı da şöyle yazılmıştır:

51 imam, 4 muhassıl, 6 sipahi ve sipahizade, 8 berat sahibi, 7 zaviyedar, 7 hatip ve şeyh.

Çeşme kazasının bir senelik hassı yekünü da şöyle yazılmıştır:

12 kerre yüz bin dahi 94429.

O tarihlerde Osmanlı Türklerinde milyon kelimesi kullanılmadığı için böyle ifade edilirdi. Hasların geliri bugünkü ifadeye göre şöyledir:

1.294.429

ÇEŞME KAZASINDA SİPAHİLERİN VE ZAIMLERİN TİMARLARI :

Bu defterde, Çeşme kazasındaki sipahilerin ve zemet sahiplerinin timarları şöyle sıralanmıştır:

- 1 — Temsiye köyü
- 2 — Ürkmez köyü
- 3 — İpsalaburnu köyü
- 4 — Bozyaka köyü
- 5 — Kavlakkışla köyü
- 6 — Zeytünlikışlası köyü
- 7 — Benlüilisi köyü
- 8 — Kötebisa köyü
- 9 — Bulucan cemaati

- 10 — İpsalaburnu ve Benlülisi ve İsalu niyabeti
 11 — Seferihisar ihtisabı
 12 — Çeşme kazasının ve Ilıca Pazarının ihtisab resimleri.

Defterde bu bilgi verildikten sonra şöyle bir hülasa yapılmıştır:

Sayı	
8	Köyler
2	Cemaat
557	Ev
113	Mücerret nefer
8	İmam
1	Muhassıl
1	Sipahizade

Bunların senelik gelir toplamı 78.923 akçedir.

Bu defterde, Kanuni Sultan Süleyman devrinde Çeşme Kalesindeki silâhlar, teçhizat ve başka savaş malzemesi ayrı ayrı sayıları ile beraber yazılmıştır. Biz de aynen alıyoruz:

1 — Top-i Ahenin (Demirtop)	3 kıt'a
2 — Top-i Prango	22 "
3 — İnik-i Prango topu	27 "
4 — Sakim Prango (Bozuk top)	8 "
5 — İnik Prango (Bozuk)	1000 "
6 — Darpen top	3 "
7 — Şayka top	6 "
8 — Tunç op	6 "
9 — Darpen (bozuk)	4 "
10 — Bakır darpen	4 "
11 — Şayka top (bozuk)	1 "
12 — Tüfenk	12 Kabza
13 — Tüfenk fındığı (mermi)	3 sandık 180 adet
14 — Saç ayak	1 adet
15 — Kumpare (bomba)	50 "
16 — Cebe (zirh)	50 "
17 — Tolga (Miğfer)	50 "
18 — Bakır Tolga	30 "

19 — Zemberek oku	1 sandık
20 — Ok torbası	69 adet
21 — Ok ucu (temren)	85 "
22 — Demirçubuk	107 "
23 — Demirtolga	16 "
24 — Varya	10 "
25 — Balta	15 "
26 — Kazma	45 "
27 — Kürek	41 "
28 — Büyük ve küçük çivi	4 sandık
29 — Köskü	1 adet
30 — Urgan	89 "
31 — Kurşun sikke	7 "

Kalede 50 müd. pirinç bir az miktar da kılınc vardır.

Başvekalet arşivindeki 148 numaralı ve 935 H.-1528 M. tarihli bir başka İlyazıcı defterinin 992 nci sayfasından 121 nci sayfasına kadar olan kısmı Çeşme'ye ayrılmıştır. Bu defter de de Çeşme, Kanuni'nin hassı olarak gösterilmiştir. O vakit Çeşme'nin 211 evi, 117 mücerredi, 4 imamı, 2 hatibi, 12 piri (yaşlı adamı), 2 malı ve 1 müezzini var idi.

Çeşme, Karaburun, Sisam adası karşısındaki Ayayorgi iskelesi ile Ayasulug limanlarının mukataaları da padişahın hassıdır.

Padişahın hassı olan diğer köyler de ev sayıları ile beraber şöyle gösterilmiştir:

Köy adları	Ev sayısı
1 — Kösederesi	139
2 — Bonyak	290
3 — Reislü	42
4 — Emirdoğanlı	121
5 — Balıklago	48
6 — Sahipyüzü	174
8 — Eğridere (Sivrihisara bağlı)	37

Eğridere'de şu Cemaatler vardır:

1 — Manastır	46
2 — Eğridere	48
3 — Kayabaşı	56

4 — Kuyucuk	58
5 — Ilıca	100

Aynı arşivin 139 numarasındaki 934 H.—1527 M. tarihli defterde de Aydın Livasına bağlı Bala, Çeşme, Ayasulug, Amastura kalelerindeki müstahfızların timarları vardır. Defterin başındaki kanunname rutubetten silinmiş, yalnız altınla yazılmış ayetler ve besmele kalmıştır.

ESKİ VE YENİ İDARİ TEŞKİLATTA ÇEŞME:

Çeşme, Anadolu eyaletinin Aydın Livasına bağlı bir kaza (ilçe) idi. Sonra Aydın vilâyetinin İzmir sancağına bağlı bir kazanın merkezi olmuştu. Şimdi de İzmir vilâyetine bağlı bir ilçenin merkezidir.

Osmanlılar, Girit adasını alırlarken donanmaları Çeşme limanında üslenmişti.

Osmanlı tarihinde bu limanın çok elemli ve hüznü bir yadı vardır. Osmanlı donanması 1184 H. -1770 M. yılında Haziranın 7 nci günü Rus ve İngiliz müşterek donanması tarafından Çeşme limanında yakılarak yok edilmişti. Bu savaşta Cezayirli Hasan Bey, Rus amirali Orlof'un gemisini havaya uçurmuştu. 1313 H. -1895 M. yılında Sultan II. Abdülhamit'in zamanında amiralin bu batık gemisinden bir çok şey çıkarılmıştır. Bunlar şimdi İstanbul'da Deniz müzesinde teşhir edilmektedir. Bunların arasında kılıçlar, kılıç balçakları, eğri kılıç namlıları, kurşun tavaları, mermi kalıpları, fincanlar, şapakalar ve daha bir çok savaş malzemesi ve teçhizatı vardır.

Vâsıf Tarihinin II. cildinin 48-49 ncu sahifelerinde (İhtirak-ı donanma ve azl-i kaptan-ı derya) başlıklı bendinde bu savaş genişçe yazılmıştır. Rus donanması Akdenizde pervasızca gezmeye ve Osmanlı adalarını, sahillerini vurmaya başlamıştı. Derya Kaptanı Hüsa-

mettin Paşa emrine verilen donanma ile sefere çıkmıştı. Cezayirli Hasan bey (sonra Paşa) düşmanın amiral gemisini yakarak batırmıştı. Ama düşmanın yakarak Türk donanması üzerine salıverdiği nefit ve barut yüklü kayıklar Türk donanmasına yanaşarak yanmalarını hazırlamıştı. Cezayirli Hasan Bey yaralanmış ve patrona kaptanı Ali bey ile başka kaptan da ölmüşlerdi. Düşman donanması İzmir körfezine kadar ilerlemişti sonra padişah Kaptan Paşayı azletmiş, yerine Cafer Reisi tayin etmişti.

ÇEŞME KERVANSARAYI

Sahil boyunca çok işlek bir ticari ve askerî yolu üzerinde bulunan müstahkem bir şehrin kalesinin önünde imarethanesi ile bir büyük kervansaray var idi. Çeşme, Kuşadasına benzer. Kuşadası kalesinin önünde de bir kervansaray var idi. Bunu Öküz Mehmed Paşa yaptırmıştı. Bu kervansaray aynı zamanda dendanlı ve burçlu bir kale gibiydi. Seyirdim yerlerinde toplar vardı. Bu kervansaray iki katlı idi. Kervansaray geçmiş çöküntü devirlerinin ihmali yüzünden harap bir halde idi. Asil hüviyetini kaybetmek üzere idi. Kubbelere, merdivenler, dendanlar yıkılmıştı. Ben burasını bir harabe halinde bulmuştum. Avlusunda topraklar içinde bazı toplar görmüş ve meydana çıkarmış idim. Dede yadigarlarının üstüne titrayen ve koruyucu melek gibi kanat açan Vakıflar Genel Müdürlüğü kurtardığı bir çok dede bergüzarı gibi bu kervansarayı da aslına uygun bir şekilde restore etmiş ve asri bir turizm konağı haline getirmişti. Burada kalmak isteyen turistlerin kuyruğa girip sıra bekledikleri görülüyor.

Sevinçle öğrendiğime göre, Vakıflar Genel Müdürlüğü, üzerinde padişahın ve mimarının adını taşıyan bu Çeşme Kervansarayı da onarmak için faaliyete geçmiştir. Bu kervansaray Kuşadası kervansarayından daha eski-

dir. Bugün (455) yaşının içinde bulunuyor. Taşla yapılan kervansaray iki katlı idi. Öküz Mehmed Paşa'nın kervansarayından daha çok tahribe uğramıştır. Bu muazzam hayır müessesesi yerlilerin bir taş ocağı halinde kullanılmıştı. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün hı-zır eli yetişmiştir. Bu kervansarayı Evliya Çelebi çok güzel tasvir etmiştir.

Kullandığı cümleleri buraya alıyorum:

"Leb-i Derya'da kurşun kubbeli bir camii vardır. Gayet küçüktür ve camiin yol aşırısında bir Han-i azimi var. Cümle yetmiş ocaktır. Üzerinden kurşunun küffar almıştır ve bir imareti var. Ni-meti mebzuldur ve bu imaretler cümle Süleyman Han'ın veziri makbul iken maktul olan İbrahim Paşa'nın hayratıdır"⁹⁾

Hanların ve kervansarayların odaları eski kaynaklarda (ocak) ile vasıflandırılır. Konuklara tahsis edilen odaların hepsinde odun yakmak için Kuraş ocakları (şömineler) bulunurdu. İşte, bu azim handa da tam 70 ocak vardı. Yani, hanın bu kadar sayıda ocaklı odası bulunuyordu. Hanın, yolcuların ve geçici askerlerin bineklerini, at, katır, eşek ve deve gibi yük hayvanlarını bağlamak için yerleri, konukların ağırlanması ve yemek yemeleri için imareti vardı. Karşısındaki kubbeli küçük camide hana inen yolcuların ibadetlerine tahsis edilmişti.

Denizden gelen düşmanlar (Venedikliler) camiin ve kervansarayın kubbelerinin kurşunlarını soyup götürmüşlerdi. Bunlar kalenin demirkapılarını, kaledeki II. Bayezit'in yaptırdığı fevkanî camiin altun alemlerini de yağmalamışlardı. GRELOT'un gravüründe minareli ve kubbeli küçük cami ile kervansaray ve kalenin içindeki camiin minaresi görülmektedir. Bu resim bize kervansarayın iki katlı bir parçasının

tıpkı Kuşadası kervansarayının ki gibi dendanlı bir burç halinde olduğunu gösteriyor.

Harab kervansarayın önüne Kuşadası kervansarayında olduğu gibi tu-feyli binalar yaptırılmıştır. Kapısının sağında ve solunda bu perişan yapılar görülür. Kapısının üstünde bulunması lâzım gelen kitabesi sonradan bir başka yere konulmuştur. Kitabe dikdörtgen şekilli som bir mermer üzerine devrinin en güzel girift bir hattı ile yazılmıştır.

KERVANSARAYIN KİTABESİ :

Bir satırlık bu kitabeyi aynen kopya ediyorum:

امر بانشاء هذا البناء المصون سلطان البر والبحر
سلطان سليمان ابن سلطان سليم في تاريخ سنة خمس
وثلاثين وتسعمائة عمل على ن بابو ججي

Arap dil kurallarına tam uygun olarak hiçbir kusursuz ve yanlışsız yazılan bu Arapça kitabeyi bir de yeni harflere çevirerek yazıyorum:

"EMERE BİNŞA-İ HAZ-EL-BİNA İL-MASUN SULTAN-ÜL BERRİV-EL BAHİRİ SULTAN SÜLEYMAN İBN-İ SULTAN SELİM Fİ TARİHİ SENETE HAMSE VE SELASİN VE TİSAMİYE. AMİLE ALİ İBN-İ BABUCCU"

Kitabe dilimize şöyle çevrilir:

"(Tanrı tarafından) korunulan bu binanın yapılmasını kara ve denizin sultanı Sultan Selim oğlu Sultan Süleyman 935 yılı tarihinde emretti. Bunu, babuccuoğlu Ali yaptı".

Kitabeye göre bu bina 935 H.-1528 M. yılında kara ve denizin sultanı Kanuni Sultan Süleyman zamanında onun emriyle yapılmıştır.

Kitabede yapılan binanın ne olduğu açıklanmamıştır. Yalnız bina (Masûn) kelimesi ile tavsif edilmiştir. Bu kelime arapça (saklamak, korumak,

9) Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt 9, sahife 107.

muhafaza etmek) anlamına (sıyanet ve sıyan) kökünden yapılmış ism-i mef'uldür. Korunan, muhafaza edilen, saklanan anlamınadır.

Allah tarafından korunan, muhafaza edilen, saklanan yapı demektir. Kitabe kaleye daha yakışır gibidir. Ama bu kervansarayda Çeşme Kalesinin önündeki Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı gibi bir kale kervansaray olduğu için kullanılmış olması çok muhtemeldir.

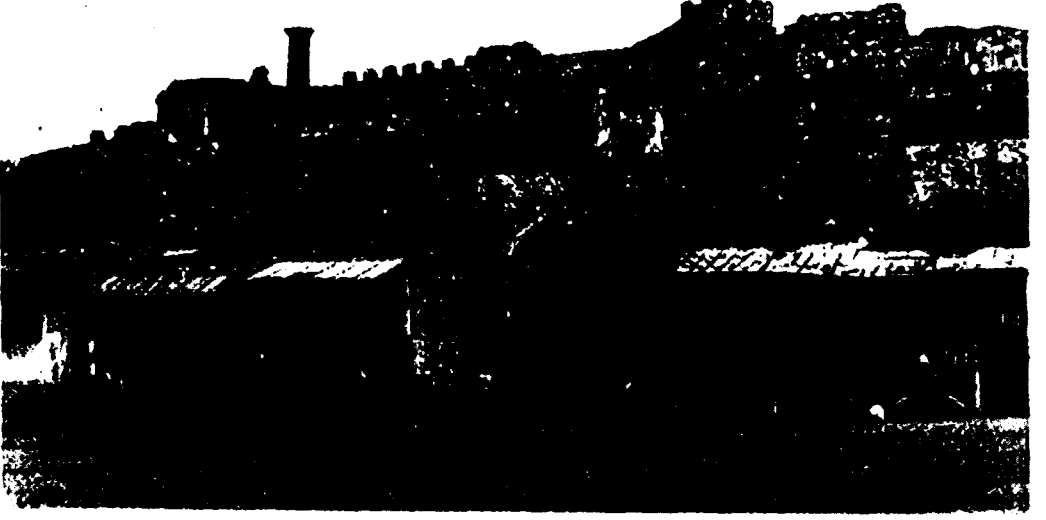
Öküz Mehmed Paşa kervanasarayı nı yaptırırken bunu örnek almış olması çok muhtemeldir.

Binanın mimarının adı Babuççuoğlu Ali'dir. Arapça da (p) harf olmadığı için (Babuççu) şeklinde yazılmıştır. Anadolu'nun bir çok yerlerin de mesela Konya'da da (Babuççu) şeklinde de kullanılır.¹⁰

10) Bu kitabeyi bularak çektiği resmi bize veren kıymetli yüksek mimar ve mühendis Yılmaz Onge'ye burada teşekkür etmeyi bir borç sayarım.

Bu mimarın adına biz şimdiye kadar hiçbir yerde ve hiçbir kaynakta rastlamadık bu kitabe bize yeni bir Türk ve Müslüman mimarı tanıtıyor. Bunun, mesela Mimar Sinan ve Sultan I. Ahmed'in külliyesinin mimarı Mehmed Ağa gibi Yeniçeri Ocağından yetişmiş bir dönme değil, bir müslüman olduğu anlaşılmaktadır. Eğer dönme olsaydı babasının adı Allah'ın doksan dokuz güzel adının önüne (kul) anlamına arapça (Abd) kelimesi getirilerek gösterilir.

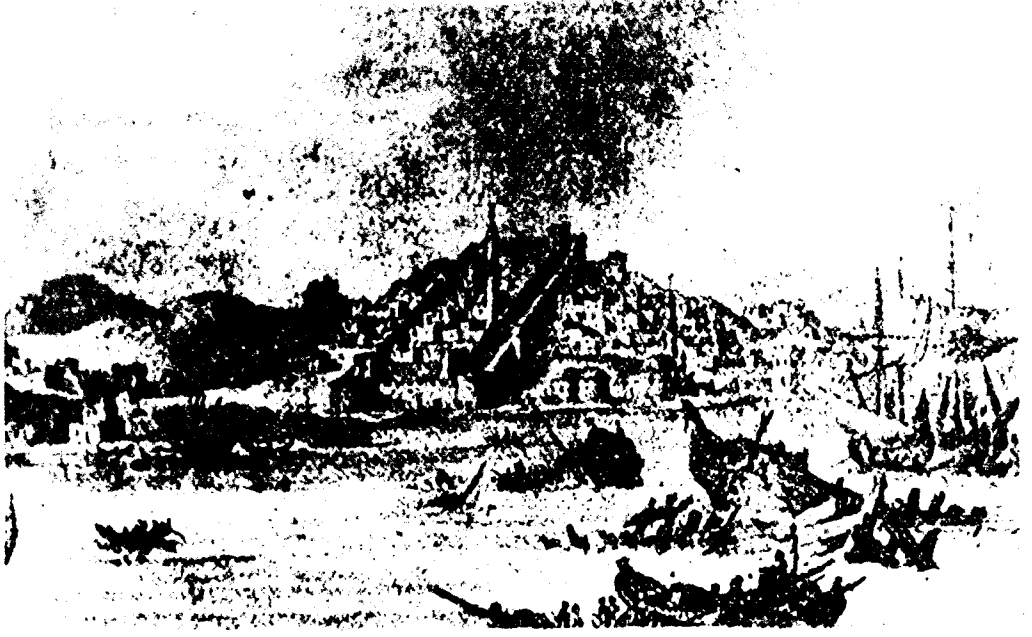
Kitabe restore edilen kervansarayın kapısının üstüne konmalıdır. Evliya Çelebi'nin kervansarayın ve buradaki imaretin Frenk İbrahim Paşa'nın hayratından olduğunu söylemesi tetkike şayandır. Eğer bu kervansarayı daha toplu bir ifade ile bu mamureyi o yaptırmış olsaydı kitabede adının geçmesi de mümkündü. Kitabede padişahın emriyle bu binayı kendisinin yaptırdığını yazabilirdi.

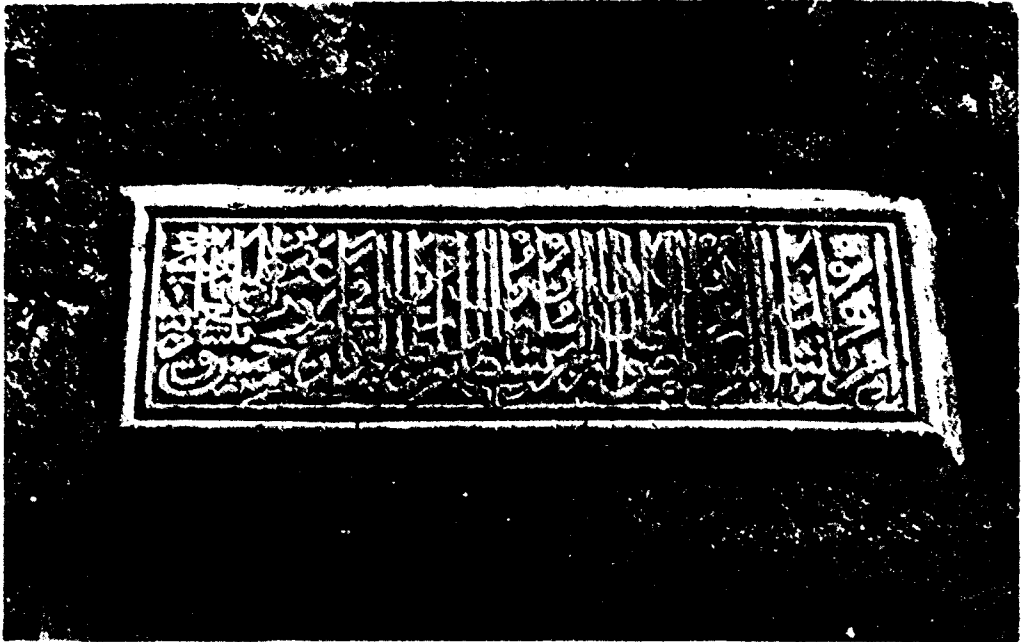
Res.: 1) Çeşme Kervansarayının bugünkü durumu, Arkasında kale burçlarının deindanları görüliyor.

Res: 2) Harap Çeşme Kervansarayının kapısı yanlarındaki kötü ve asalak binalar.

Res.: 3) Çeşme Kervansarayı Grelot'dan

Res.: 4) Çeşme Kervansarayının Kitabesi.

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

بیم و جلاله خواجه

(3)

The page contains handwritten musical notation, likely a score for a piece of music. The notation is organized into several systems, each consisting of multiple staves. The symbols used include horizontal lines, dots, and some illegible text, possibly representing notes, rests, or other musical elements. The page is numbered (3) in the top right corner. A vertical line is drawn on the right side of the page, separating the notation from the rest of the page.

...
...

...

...
...

...	...
...	...

...

...
...

...

...
...

...

...

...

...

...

...
...

...

...

...

...

...

...
...

...

...
...

...
...

...
...

...
...

...
...

...

The image shows a page of handwritten musical notation, likely from a manuscript. The notation is written on a series of horizontal lines, with various symbols and characters below them. The page is heavily stained, particularly on the right side, which obscures some of the text. The notation appears to be a form of musical notation, possibly related to the Kanuni Devri (Ottoman Empire) as mentioned in the caption. The symbols include various notes, rests, and other musical notations, along with some Arabic or Turkish characters. The page number '10' is visible in the top left corner.

Handwritten notes and diagrams at the top left of the page, including a small table with numbers and a line drawing of a diagonal line.

Main body of handwritten text in Ottoman script, arranged in several columns. The text appears to be a list or a series of entries, possibly related to the census or land records mentioned in the caption.

Handwritten text or a signature located below the main body of text on the right side.

A horizontal line of handwritten text or a signature, possibly a date or a reference number.

Another section of handwritten text in Ottoman script, continuing the list or records from the main body.

Handwritten notes and diagrams at the bottom left of the page, including a small table with numbers and a line drawing.

A collection of handwritten text and diagrams at the bottom right of the page, including several small tables and line drawings.

Handwritten text in Ottoman script, likely a list or record.

Handwritten text in Ottoman script, possibly a signature or date.

Handwritten text in Ottoman script, organized in columns.

Handwritten text in Ottoman script, possibly a title or header.

Handwritten text in Ottoman script, including several lines of text and a signature.

Handwritten text in Ottoman script, including a signature and date.

Handwritten text in Ottoman script, possibly a date or location.

Handwritten text in Ottoman script, possibly a title or header.

Handwritten text in Ottoman script, organized in columns, possibly a list or record.

Handwritten musical notation on a staff, consisting of a series of notes and rests.

Handwritten musical notation, possibly a key signature or time signature.

Handwritten musical notation on a staff, including notes and rests.

Handwritten musical notation on a staff, including notes and rests.

Handwritten musical notation on a staff, including notes and rests.

Handwritten musical notation on a staff, including notes and rests.

Handwritten musical notation, possibly a key signature or time signature.

Handwritten musical notation on a staff, including notes and rests.

Handwritten musical notation, possibly a key signature or time signature.

Handwritten musical notation on a staff, including notes and rests.

Handwritten header text at the top of the right page.

Handwritten header text below the first line on the right page.

Handwritten header text below the second line on the right page.

Handwritten text in the first section of the right page, arranged in columns.

Handwritten signature or note in the first section of the right page.

Handwritten header text below the first section on the right page.

Handwritten text in the second section of the right page, arranged in columns.

Handwritten signature or note in the second section of the right page.

Handwritten header text below the second section on the right page.

Handwritten text in the third section of the right page, arranged in columns.

Handwritten text in the first section of the left page, arranged in columns.

Handwritten header text below the first section on the left page.

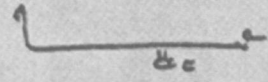
Handwritten text in the second section of the left page, arranged in columns.

Handwritten signature or note in the second section of the left page.

Handwritten header text below the second section on the left page.

Handwritten text in the third section of the left page, arranged in columns.

وَمَا كَانَ لِقَوْمِهَا
وَمَا كَانَ لِقَوْمِهَا
وَمَا كَانَ لِقَوْمِهَا
وَمَا كَانَ لِقَوْمِهَا
وَمَا كَانَ لِقَوْمِهَا

وَمَا كَانَ لِقَوْمِهَا
وَمَا كَانَ لِقَوْمِهَا
وَمَا كَانَ لِقَوْمِهَا
وَمَا كَانَ لِقَوْمِهَا
وَمَا كَانَ لِقَوْمِهَا
وَمَا كَانَ لِقَوْمِهَا
وَمَا كَانَ لِقَوْمِهَا
وَمَا كَانَ لِقَوْمِهَا
وَمَا كَانَ لِقَوْمِهَا
وَمَا كَانَ لِقَوْمِهَا

وَمَا كَانَ لِقَوْمِهَا
وَمَا كَانَ لِقَوْمِهَا
وَمَا كَانَ لِقَوْمِهَا
وَمَا كَانَ لِقَوْمِهَا
وَمَا كَانَ لِقَوْمِهَا

وَمَا كَانَ لِقَوْمِهَا
وَمَا كَانَ لِقَوْمِهَا
وَمَا كَانَ لِقَوْمِهَا
وَمَا كَانَ لِقَوْمِهَا
وَمَا كَانَ لِقَوْمِهَا
وَمَا كَانَ لِقَوْمِهَا
وَمَا كَانَ لِقَوْمِهَا
وَمَا كَانَ لِقَوْمِهَا
وَمَا كَانَ لِقَوْمِهَا
وَمَا كَانَ لِقَوْمِهَا

Handwritten text in Ottoman Turkish script, appearing as a list or account. The text is partially obscured by a dark, irregular stain.

Handwritten header or separator line in Ottoman Turkish script.

Handwritten text in Ottoman Turkish script, organized into several columns. The text is partially obscured by a dark, irregular stain.

Handwritten text in Ottoman Turkish script, possibly a signature or a specific entry, located at the bottom of the right-hand page.

Handwritten text in Ottoman Turkish script, possibly a signature or a specific entry, located at the bottom of the right-hand page.

Handwritten text in Ottoman Turkish script, organized into several columns. The text is partially obscured by a dark, irregular stain.

Handwritten text in Ottoman Turkish script, possibly a signature or a specific entry, located at the bottom of the left-hand page.

Handwritten text in Ottoman Turkish script, organized into several columns. The text is partially obscured by a dark, irregular stain.

Handwritten text in Ottoman Turkish script, possibly a signature or a specific entry, located at the bottom of the left-hand page.

Handwritten text in Ottoman Turkish script, possibly a signature or a specific entry, located at the bottom of the left-hand page.

Handwritten text in Ottoman script, likely a list of names or titles, arranged in a column.

Handwritten mark or signature.

Handwritten line with a hook, possibly a section header or separator.

Handwritten text in Ottoman script, possibly a list of names or titles.

Handwritten line with a hook, possibly a section header or separator.

Complex handwritten text in Ottoman script, including several lines of text and a large, stylized signature or seal.

Handwritten line with a hook, possibly a section header or separator.

Main body of handwritten text in Ottoman script, organized into vertical columns, likely a list of names and titles.

Handwritten text in Ottoman Turkish script, likely a list or record, located at the top of the right page.

Main body of handwritten text in Ottoman Turkish script on the right page, organized in several columns.

Handwritten header or section title in Ottoman Turkish script, located below the main text on the right page.

Bottom section of handwritten text in Ottoman Turkish script on the right page.

Handwritten text in Ottoman Turkish script, likely a list or record, located at the top of the left page.

Main body of handwritten text in Ottoman Turkish script on the left page, organized in several columns.

Handwritten header or section title in Ottoman Turkish script, located below the main text on the left page.

Handwritten Ottoman Turkish text in a cursive script, likely a population register. The text is organized into several vertical columns, with some lines starting with a small number '1'. The characters are densely packed and written in dark ink on aged paper.

Handwritten Ottoman Turkish text in a cursive script, continuing the population register. The text is organized into several vertical columns, similar to the top section. The characters are densely packed and written in dark ink on aged paper.

